

Liashenko O. Reflexivity development as a factor of psychological position of equality for future teachers. The article is devoted to the issue of reflexivity of future teachers as a factor of psychological position of equality. Today psychology is recognized subject-subject interaction with teachers and students as one of the most effective ways to create conditions for their professional and personal growth. However, many teachers declare this interaction using a dialog style, giving students the opportunity to express their own opinion, while ignoring its semantic content, causes, they don't allow to express criticism, to ask questions and so on. That is why, the formation of psychological position of equality helps teachers to identify not only declarative equality, but also on the psychological level, to recognize equally the identity of the student.

In the article reflexivity is seen as a key factor of psychological position of equality. Actuality of the problem is identified, the theoretical analysis of the relationship of these phenomena in psychological literature and understanding of the essence of the concept of "reflexivity" is made. The results of empirical study of quantitative indicators of reflexivity in the fourth year students and undergraduates are given in this article. The major differences in development levels and features of expression of each at different stages of professional development of future teachers are noted.

As a result of theoretical and empirical study it is emphasized the need for reinforcement of the studied phenomenon of future teachers during their studies at university.

Keywords: reflexivity, psychological attitude of equality, self-esteem, self-acceptance, the formation of a future teacher, subject-subject interaction; interpersonal interaction.

Відомості про автора:

Ляшенко Олексій Андрійович – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна, alexei-lya@bigmir.net

Information about the author:

Liashenko Oleksii – Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Theoretical and Consultative Psychology of the Faculty of Psychology of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov, Kyiv, Ukraine, alexei-lya@bigmir.net

Статтю подано до друку 22.06.2017.

УДК 159.923.2

© Л. М. Співак, Д. В. Піонтковська, 2017

Л. М. Співак (м. Київ), Д. В. Піонтковська (м. Рівне)

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПІСЛЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Співак Л. М., Піонтковська Д. В. Динаміка розвитку національної самосвідомості та національної самоідентичності студентської молоді після суспільно-політичних трансформацій. Статтю присвячено проблемі впливу суспільно-політичних трансформацій у державі на розвиток національної самосвідомості та національної самоідентичності її молодих громадян – студентів вищих навчальних закладів. Авторами розкрито психологічну сутність і структуру феноменів «національна самосвідомість» і «національна самоідентичність» у контексті особистості. Презентовано особливості організації, методики та аналіз результатів емпіричного дослідження. У процесі дослідження перевірялося припущення про те, що

суспільно-політичні трансформації в державі є одним із важливих чинників розвитку національної самосвідомості та національної самоідентичності студентської молоді. Результати емпіричного дослідження, яке проводилося у різних регіонах України, дозволили підтвердити авторське припущення. Зафіксовано значущість змін, які відбуваються у національній самосвідомості та національній самоідентичності студентів після суспільно-політичних трансформацій у державі. З'ясовано, що після таких трансформацій рівень розвитку компонентів національної самосвідомості та національної самоідентичності студентів вищої школи дещо підвищується, порівняно з періодом суспільно-політичної стабільності. Встановлено недостатність такого впливу на розвиток національної самосвідомості й національної самоідентичності студентської молоді та значущість організації психологічного супроводу цього процесу у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: розвиток, національна самосвідомість, національна самоідентичність, студентська молодь, суспільно-політичні трансформації.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні трансформації в державі актуалізують проблему їх впливу на розвиток національної самосвідомості та національної ідентичності її громадян. Із особливою гостротою ця проблема постає перед ученими у просторі соціально-політичних наук. Передусім – науковцями сфери психології, адже юнацький (студентський) вік є сенситивним для розвитку національної самосвідомості та національної самоідентичності особистості. Тому вивчення динаміки цього процесу в студентів після періодів суспільно-політичних трансформацій у державі є нагальним завданням сучасної психологічної науки та педагогічної практики.

Аналіз наукових досліджень. Ретельний аналіз наукових досліджень і публікацій вітчизняних психологів за останні двадцять років дозволив установити, що вони теоретично та емпірично вивчали лише окремі аспекти проблеми розвитку національної самосвідомості та національної самоідентичності студентської молоді. А саме – психологічні чинники генези національної самосвідомості студентів-п'ятикурсників вищої школи, порівняно з учнями-одинадцятикласниками загальноосвітньої (А. М. Березін, 2002); особливості етнічної ідентифікації студентів 2-х курсів вищих навчальних закладів зі східних і південних регіонів України (О. В. Бичко, 2004); зумовленість становлення «Я-образу» особистості 14-20 рр. процесом її національної ідентифікації (О. В. Шевченко, 2005); активізація розвитку національної самосвідомості у студентів вищих навчальних закладів засобами української літератури (В. Ф. Соколова, 2009); соціальні та психологічні чинники розвитку етнічної самосвідомості студентів вищої школи (Г. А. Ставицький, 2016).

Проте питання динаміки розвитку національної самосвідомості та національної самоідентичності студентської молоді після останніх суспільно-політичних трансформацій у державі вітчизняні психологи не вивчали. З огляду на актуальність і соціальну значущість цього питання, **метою статті** є висвітлення результатів його емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу та результати досліджень. За нашим розумінням, у юнацькому (студентському) віці розвиток національної самосвідомості є складним інтегративним процесом самопізнання та емоційно-ціннісного ставлення особистості до себе як суб'єкта конкретної нації, носія суб'єктивних (національна свідомість, національний характер) і об'єктивних (мова, культура, територія, держава з певним політичним самоврядуванням та економічним розвитком) ціннісних ознак цієї нації, що забезпечує регуляцію її поведінки у національних взаємодіях. Епіцентром розвитку національної самосвідомості особистості є цілісна інтегрована національна самоідентичність, що сконструйована з її усвідомлених уявлень і емоційно-ціннісних ставлень до себе як суб'єкта нації.

Основними компонентами національної самосвідомості особистості визначено когнітивний, емоційно-оцінний і регулятивний. Когнітивний компонент містить уявлення особистості про себе як представника нації та носія її ціннісних ознак. Емоційно-ціннісний – ціннісне ставлення особистості до себе як суб'єкта нації. Регулятивний – прагнення особистості належати до певної нації та взаємодіяти з її представниками; прагнення до високої оцінки і самооцінки як суб'єкта цієї нації; здійснення особистістю своєї національної самоідентичності засобами особистих зусиль і спільних взаємодій із представниками різних націй [2; 3].

Із огляду на сенситивність юнацького віку для розвитку національної самосвідомості та національної самоідентичності особистості, важливим є встановлення провідних чинників цього процесу. За нашим припущенням, одним із них є суспільно-політичні трансформації в державі. Формулюванню такого припущення сприяли висновки з досліджень зарубіжних філософів про значущість впливу соціально-політичних змін на аксіологічний конструкт національної самосвідомості (О. В. Ладигіна, 2005) й суспільних – на національну самосвідомість дагестанців (М. М. Шахбанова, 1999).

З метою перевірки висунутого припущення в 2015 році було проведено емпіричне дослідження. У ньому взяли участь 200 респондентів 17-22 рр. із вищих навчальних закладів міст Київ, Рівне і Кам'янець-Подільський. Його результати порівнювалися з даними, одержаними нами в 2011-2013 рр. У цих дослідженнях застосовувалися модифіковані психодіагностичні методики: методика вимірювання етнічної ідентичності (авт. Дж. Фінні); методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (авт. О. М. Татарко, Н. М. Лебедева), «Діагностичний тест ставлень» (авт. Г. У. Солдатова), «Етнічна аффіліація» (авт. Г. У. Солдатова, С. В. Рижова), методика авт. В. В. Антоненко; «Хто Я» (авт. М. Кун, Т. Макпартленд). Особливості нашої модифікації цих методик і посилання на джерела, в яких вони описані їх авторами, розкрито у попередній публікації [1].

Якісний і кількісний аналіз одержаних емпіричних результатів здійснено з урахуванням критеріїв (здатність особистості до національної саморефлексії; ціннісне ставлення особистості до себе як суб'єкта нації; ціннісне ставлення особистості до представників своєї нації; здатність особистості до національно-психологічної саморегуляції), обґрунтуванню яких сприяло узагальнення теоретичних положень відомих зарубіжних і вітчизняних учених (І. Д. Бех, І. С. Булах, М. Й. Боришевський, В. Джеймс, Е. Еріксон, І. С. Кон, Ч. Кулі, Дж. Мід, В. М. Павленко, С. Л. Рубінштейн та ін.), показників і рівнів (високий, середній, низький) розвитку національної самосвідомості та національної самоідентичності студентів.

Високий рівень відбивали такі показники: студенти чітко сприймають, глибоко розуміють та усвідомлюють своє національне походження і належність, що зумовлено повнотою набутих ними знань про культурно-психологічні особливості представників своєї нації; їх знання про себе як представника нації співвідносяться у внутрішній системі «Я-реальне – Я-ідеальне»; інтегрована національна самоідентичність сконструйована з осмислених знань про себе, що визначають їх як суб'єктів і носіїв ознак нації; переживають сильні позитивні почуття за власну національну належність; надають адекватно-високої значущості своїм національно-психологічним рисам і вчинкам як суб'єкта нації; мають високу національну самоповагу; їх ціннісне ставлення до себе як суб'єкта нації є стабільним, що сприяє виробленню усвідомленої особистої позиції; у взаємодіях орієнтуються на цінності значущих представників нації; ідентифікація з ними інтенсифікує їх національне самовизначення і сприяє появі образу ідеального представника нації; національне самоствердження зумовлено повагою до значущих представників нації; сильним прагненням до психологічної єдності з ними; особисті інтереси підпорядковують національним; прагнуть знати мову, історію нації; стійка позиція самоздійснення національної самоідентичності.

Середній рівень – студенти більш-менш чітко сприймають, розуміють й усвідомлюють особливості свого національно-культурного походження і належності до певної нації, що зумовлено набутими ними знаннями про культурно-психологічні особливості її представників, які ще не є повними; не зовсім чітко осмислюють роль своєї національної належності у майбутній життєдіяльності; частина їх знань про себе як суб'єкта нації співвідноситься у внутрішній системі «Я-реальне – Я-ідеальне»; національне «Я» містить певною мірою осмислені емоційно-ціннісні знання про себе як суб'єкта нації; вдоволені своїм національно-культурним походженням і належністю; надають адекватно-високої значущості ряду своїх національно-психологічних рис і вчинків як суб'єкта нації, що зумовлює появу національної самоповаги; їх ціннісне ставлення до себе як суб'єкта нації продовжує стабілізуватися, сприяючи виробленню не досить стійкої й усвідомленої особистої позиції; у багатьох ситуаціях орієнтуються на очікування значущих представників нації; часткова ідентифікація з ними певною мірою інтенсифікує національне самовизначення, сприяючи розвитку образу ідеального представника нації; їх національне ствердження зумовлено повагою до значущих представників нації; домінуванням прагнень психологічної єдності з ними; спроможні у ряді ситуацій підпорядковувати особисті інтереси національним; позиція самоздійснення національної самоідентичності закріплена частково.

Низький рівень – студенти нечітко сприймають, розуміють та усвідомлюють специфіку свого національного походження і належності до певної нації; мають незначний обсяг знань про культурно-психологічні особливості її представників; слабо розуміють роль своєї національної належності у майбутній життєдіяльності; незначна частина знань про себе як представника нації співвідноситься у внутрішній системі «Я-реальне – Я-ідеальне»; національне «Я» містить лише окремі, певною мірою осмислені емоційно-ціннісні уявлення про себе, що частково визначають їх як суб'єктів нації; вдоволені окремими аспектами своєї національної належності; надають різної значущості власним національно-психологічним рисам, що заважає розвитку національної самоповаги; їх ціннісне ставлення до себе як суб'єкта нації майже не стабілізується, що зумовлює появу частково стійкої та майже неусвідомленої особистої позиції; в окремих ситуаціях орієнтуються на очікування значущих представників нації; часткова ідентифікація з ними, певною мірою інтенсифікує національне самовизначення, сприяючи появі окремих уявлень образу ідеального представника нації; національне самоствердження зумовлено повагою до значущих представників нації; вони майже не спроможні підпорядковувати особисті інтереси національним.

Порівняно з результатами емпіричного вивчення розвитку національної самосвідомості та національної самоідентичності студентської молоді, що були одержані в 2011-2013 рр., у 2015 р. зафіксовано збільшення кількісних показників *високого* (53%) і *середнього* (42%) та одночасне зменшення – *низького* (5%) рівнів, які стосуються когнітивного компонента. Такі кількісні показники свідчать, що студенти стали чіткіше сприймати, глибше розуміти та усвідомлювати особливості власного національного походження. Зокрема респондент А. А., 21 р. 5 м. зазначив: «Від народження в мене виявлялися такі риси характеру, які притаманні українцям, а саме: волелюбство, любов до рідної землі, гостинність, гордість, наполегливість, запальність. Усвідомлювати свою національну належність я почав зі школи». Також у студентів покращилося розуміння ролі своєї національної належності у майбутній життєдіяльності. Таке ускладнення національно-психологічного самоаналізу особистості студентського віку сприяло поглибленню й інтенсифікації розвитку національного «Я», стимулюючи її національне самовизначення. Підвищилася значущість національного самовизначення студентів у когнітивному полі їх національної самосвідомості та національної самоідентичності, що було зумовлено зростанням здатності до співвіднесення знань про себе як суб'єкта нації у внутрішній системі «Я-реальне – Я-ідеальне». Вважаємо, що окреслені зміни у здатності студентства до

національної саморефлексії відбулися тому, що вони стали витратити більше часу на набуття знань про історію, культуру, традиції своєї нації, її героїв тощо як самостійно, так і у взаємодіях із іншими представниками своєї нації. Водночас молоді люди стали чіткіше усвідомлювати значущість їх активної участі у цих взаємодіях. Окрім цього, у взаємодіях зі значущими представниками своєї нації вони стали частіше ідентифікувати себе з ними, співвідносячи знання про себе у системі «Я-інший». Думаємо, що це пов'язано із суспільно-політичними змінами, які актуалізували потребу студентської молоді у національній саморефлексії.

Характеризуючи динаміку розвитку емоційно-ціннісного компонента, підкреслимо, що збільшилися кількісні показники *високого* (67%) та *середнього* (30%) і водночас зменшилися – *низького* (3%) рівнів. З'ясовано, що значну частину респондентів вирізняють сильні позитивні почуття, що зумовлені їх націокультурним походженням і національною належністю. Так, респондент С. О., 20 р. 9 м. відзначила: «Я вважаю себе щасливою, вже тому, що народилася в Україні. Моя рідна земля уславлена своєю історією, національною культурою, а народ наділений волелюбною і співочою вдачею. У нашого народу унікальна і багата скарбниця духовності, щедро наповнена культурними і мистецькими надбаннями». Студентській молоді з цим рівнем притаманна адекватна, з тенденцією до завищення національна самооцінка й висока національна самоповага. Стабільнішим стало їх ціннісне ставлення до себе як суб'єкта нації, що зумовило появу більш усвідомленої та інваріантної позиції у просторі національних взаємодій. Студенти висловили повну чи часткову згоду з твердженнями про те, що за кордоном вони б переживали позитивні почуття щодо своєї належності до української нації та, якщо б у них була можливість повторно обрати національність, то вони знову обрали б таку ж саму. Також вони повністю чи частково не погодилися з тим, що їм неприємно зайвий раз згадувати про свою національність, і неприємно, якщо їх вкотре запитують про національність, і тому вони змінюють тему розмови.

У спільних взаємодіях зі значущими представниками своєї нації (друзями, родичами, викладачами і кураторами академічних груп) студентська молодь частіше орієнтується на їх очікування. Посилення процесу ідентифікації, що стосується нації та її значущих представників, інтенсифікувало національне самовизначення студентів і сприяло появі образу ідеального представника нації. Провідними якостями цього образу є такі: незламність, волелюбність, доброзичливість, щедрість. Національному самоствердженню студентів сприяла їх повага до значущих представників своєї нації, з огляду на цінності та інтереси останніх. Респонденти прагнуть краще знати історію, мову і культуру своєї нації; підтримувати і передавати майбутнім поколінням її традиції; жити на рідній землі. Досліджувана М. В., 21 р. 7 м. підкреслила значущість дотримання традицій і звичаїв своєї нації, зазначивши таке: «Я святкую українські свята у колі своєї сім'ї. Вважаю, що традиції і звичаї потрібно передавати від покоління до покоління».

Щодо регулятивного компонента встановлено збільшення кількісних показників *високого* (38%) та *середнього* (48%) й одночасне зменшення – *низького* (14%) рівнів. У студентській молоді домінують націоаффіліативні мотиви, прагнення дотримуватися національних традицій і здатність у ряді ситуацій підпорядковувати власні інтереси національним. Окрім цього, у них зафіксовано превалювання низки таких прагнень, як: «повага до історичного минулого моєї нації», «знання мови (історії, культури, традицій) моєї нації», «турбота про національні інтереси» та ін. Більшою стійкою стала й позиція особистості як суб'єкта нації з тенденцією самоздійснення національної самоідентичності засобами її особистих зусиль і спільних взаємодій із представниками різних націй. Так, досліджувана С. О., 20 р. 8 м. відзначила: «Зараз я вже розумію, що саме ми у теперішній час творимо нашу історію із надіями на світле майбутнє. Саме від нас залежить, яким буде завтрашній день. Тому нам потрібно у цей

нелегкий для українців час об'єднатися і повірити у власні сили. Адже нам є чим гордитися і на кого рівнятися. Сьогодні від кожного з нас залежить доля країни». Студенти стали докласти більше зусиль для покращення знань мови, історії, культури, традицій своєї нації; виявляти повагу до її історії, героїв; брати участь у святах нації та ін.

Висновки. Результати емпіричного дослідження засвідчили, що після суспільно-політичних трансформацій рівень розвитку компонентів національної самосвідомості та національної самоідентичності студентської молоді дещо підвищується, порівняно з періодом суспільно-політичної стабільності. Проте, з огляду на зумовленість змін такими трансформаціями, вважаємо, що психологічний супровід розвитку національної самосвідомості і національної самоідентичності студентів вищої школи дозволить підвищити їх кількісні показники, і в перспективі це припущення перевіримо.

Література

1. *Спивак Л. М.* Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності : [монографія] / Л. М. Спивак. – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – 300 с.
2. *Piontkovska D. V.* The problem of contrast between the Concepts of «National Identity» and «Ethnic Identity» in Psychological Science / D. V. Piontkovska // European Applied Sciences. – 2014. – № 1. – P. 91–93.
3. *Spivak L. N.* Psychological Foundations for the Development of the Young Person's National Self-Consciousness / L. N. Spivak // European Applied Sciences. – 2014. – № 1. – P. 94-96.

Транслітерацийний переклад літературних джерел

1. *Spivak L. M.* Psihologija rozvitku nacional'noi samosvidomosti osobistosti v junosti : [monografija] / L. M. Spivak. – Kam'janec'-Podil's'kij : TOV «Drukarnja Ruta», 2015. – 300 s.
2. *Piontkovska D. V.* The problem of contrast between the Concepts of «National Identity» and «Ethnic Identity» in Psychological Science / D. V. Piontkovska // European Applied Sciences. – 2014. – № 1. – P. 91–93.
3. *Spivak L. N.* Psychological Foundations for the Development of the Young Person's National Self-Consciousness / L. N. Spivak // European Applied Sciences. – 2014. – № 1. – P. 94-96.

Спивак Л. Н., Пионтовская Д. В. Динамика развития национального самосознания и национальной самоидентичности студенческой молодежи после общественно-политических трансформаций. Стаття посвящена проблеме влияния общественно-политических трансформаций в государстве на развитие национального самосознания и национальной самоидентичности ее молодых граждан – студентов высших учебных заведений. Авторами раскрыто психологическую сущность и структуру феноменов «национальное самосознание» и «национальная самоидентичность» в контексте личности. Представлены особенности организации, методики и анализ результатов эмпирического исследования. В процессе исследования проверялось предположение о том, что общественно-политические трансформации в государстве является одним из важных факторов развития национального самосознания и национальной самоидентичности студенческой молодежи. Результаты эмпирического исследования, которое проводилось в разных регионах Украины, позволили подтвердить авторские предположения. Зафиксировано значимость изменений, которые происходят в национальном самосознании и национальной самоидентичности студентов после

общественно-политических трансформаций в государстве. Установлено, что после таких трансформаций уровень развития компонентов национального самосознания и национальной самоидентичности студентов высшей школы несколько повышается по сравнению с периодом общественно-политической стабильности. Установлено недостаточность такого влияния на развитие национального самосознания и национальной самоидентичности студенческой молодежи и значимость организации психологического сопровождения этого процесса в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: развитие, национальное самосознание, национальная самоидентичность, студенты, общественно-политические трансформации.

Spivak L. M., Piontkovska D. V. The Dynamics of Development of Students' National Self-Consciousness and National Self-Identity after Socio-Political Transformations. This article focuses on the problem of impact of socio-political transformations in the state on the development of national self-consciousness and national self-identity of its young citizens – students of higher educational institutions. The authors have described the psychological nature and structure of the concepts of «self-consciousness» and «national self-identity» in the context of personality. The main features of organization, methodology and analysis of the empirical research results have been outlined. The authors have undertaken this research to check their assumption that socio-political transformations in the state are important factors in the development of students' national self-consciousness and national self-identity. The results of the empirical study conducted in different regions of Ukraine have confirmed the authors' assumption. The significance of changes that occur in students' national self-consciousness and national self-identity after the socio-political transformations in the state has been recorded. This research has also established that after such transformations the level of development of the components of national self-consciousness and national self-identity among students of higher educational institutions slightly increases compared to the period of socio-political stability in the country. Thus, the conclusion has been made about the insufficiency of the above-mentioned impact on the development of students' national self-consciousness and national self-identity and the importance of psychological support of this process in higher educational institutions.

Key words: development, national self-consciousness, national self-identity, students, socio-political transformations.

Відомості про авторів:

Співак Любов Миколаївна – доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна, lubov_spivak@ukr.net

Піонтковська Діана Володимирівна – викладач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна, dianapiontkovska@ukr.net

Information about the authors:

Spivak Lyubov Mukolaivna – Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor of Department of Theoretical and Counselling Psychology, Faculty of Psychology, National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, Kyiv, Ukraine, lubov_spivak@ukr.net

Piontkovska Diana Volodymyrivna – Lecturer of the Department of Developmental and Educational Psychology, Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine, dianapiontkovska@ukr.net

Статтю подано до друку 22.06.2017.